

TARP TRADICIJOS IR MODERNUMO: LITVAKŲ TAUTINIO TAPATUMO PAIEŠKOS IR KAITA

Esminiai žodžiai: tautinis žydų tapatumas, Lita, litvakas, ortodoksas, chasidizmas, *Haskalos* sąjūdis, sionizmas, *Bundas*

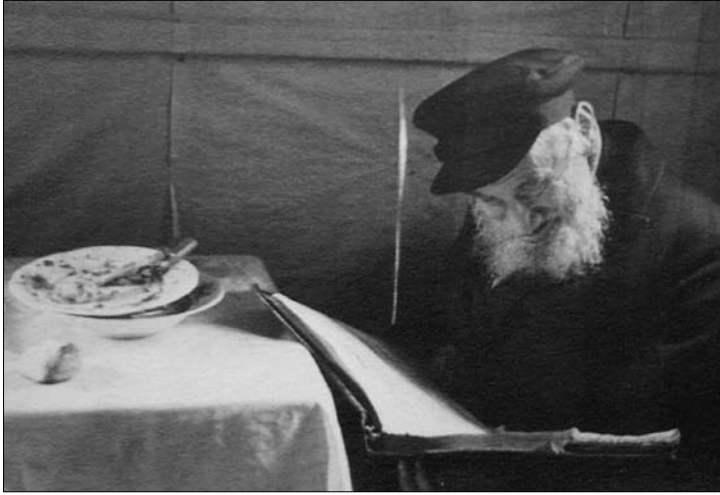
Kultūrinis tautinių mažumų paveldas yra neatsiejama kiekvienos šalies kultūros dalis. Rytų Europos šalyse, nagrinėjant tik vyraujančio etnoso istoriją ir kultūrą, buvo pamiršta čia gyvenusių etninių mažumų grupių reikšmė kuriant bendrą istoriją ir kultūrą. Šiandien nenutrūkstamai vyksta žydų kilmės autorių inicijuoti Rytų Europos judaikos tyrimai visame pasaulyje, tačiau dar prireiks daug laiko, kol bus užpildytos visos istorijos ir kultūros spragos. Kol kas Lietuvoje ir kaimyninėse Rytų Europos šalyse ypač mažai yra tyrinėta Rytų Europos žydų tapatumo samprata ir diasporos bruožai, identifikavimo ir saviidentifikacijos problemos, todėl kiekvienas šios pakraipos tyrimas yra svarbus atskleidžiant daugiatautės Rytų Europos multikultūriškumą.

Palankios ekonominės sąlygos ir vėlyvas krikščionybės išgalėjimas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (LDK) sudarė palankias sąlygas čia gyventi kitataučiams. LDK tapo nauja lenkų, rusų, baltarusių, žydų, karaimų, totorių ir kitų tautybių atstovų gimtine. Ypač reikšmingą Lietuvos gyventojų dalį sudarė žydai, gyvenantys miestuose arba mažuose miesteliuose – *štetluose*¹.

Lite, *Lito*² – taip Rytų Europos žydai vadino Lietuvą ir aplinkines teritorijas, priklausiusias XIV a. kunigaikščio Gedimino suburtai LDK. Iš Litos pavadinimo kilo žodis *litvakas* – *Lietuvos žydas*³. Litvakai savitai praturtino ir formavo kultūrinį Lietuvos paveldą ir paliko ženklų pėdsaką šalies istorijoje.

Kiekvienas naujas reiškinys, istoriniai, politiniai, ekonominiai įvykiai keitė ne tik Lietuvoje gyvenusių įvairių tautinių bendruomenių gyvenimo būdą, tradicijas ir vertybių sistemas, bet ir lokalių bendruomenių tapatumo sampratas, todėl šiame straipsnyje siekiama aptarti litvakų tautinio tapatumo paieškas ir kaitą veikiant globalizacijai. Tuo tikslu

reikia atsakyti į klausimus: kokie saviti bruožai yra būdingi litvakų bendruomenei? Ar suvokė litvakų išskirtinumą etninėje žydų grupėje kitos tautinės bendrijos? Ar skyrė litvakus etninė Rytų Europos žydų grupė? Ar tapatinosi patys litvakai su jiems priskiriamu išskirtiniu statusu? Kaip tolydžio kito susiformavęs litvako būdas ir kokie svarbiausi veiksniai lėmė tuos pokyčius?

Litvakas Sukot palapinėje.
1934, Vilkaviškis.
Atvirukas,
Beth Hatefutsoth
fotografijų archyvas,
Israel Sperling kolekcija,
Izraelis

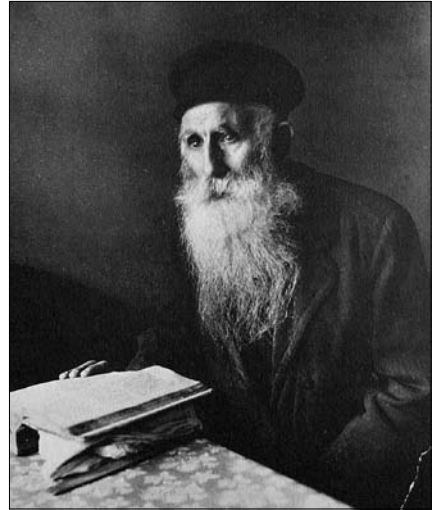
Galima išskirti daugybę savitų bruožų, kuriais išsiskyrė diasporoje gyvenanti litvakų bendruomenė, tačiau pagrindiniai yra šie: 1) priklausymo gyventojų mažumai reliatyvumas. Žydų sankaupa kai kuriuose Litos miesteliuose, esančiuose žydų sėslumo zonoje⁴, viršijo vietinių gyventojų skaičių⁵, todėl žydų bendruomenė, nors ir buvo laikoma mažumos grupe, čia sudarė didelį gyventojų procentą. Tokiuose miesteliuose egzistavo savotiška socialinė erdvė – specifinė štetlo kultūra, kurioje reprodukovosi žydiškasis gyvenimo būdas. 2) korporatyvumas. Individas litvako savimoneje nebuvo atskirtas nuo kolektyvo. Kiekvienas individas save suvokė kaip kolektyvo dalį; tik taip, manyta, jis galėjo išlaikyti savus papročius ir tradicijas, tik šis kelias buvo tinkamas norint užtikrinti tradicinės žydų bendruomenės išlikimą diasporoje. Net ir persikėlę iš sėslumo zonos gyventi kitur, litvakai dažnai tapatinosi su tradicine štetlo kultūra ir gyvendavo pagal korporatyvius štetlo principus. 3) stiprus diasporiškas sąmoningumas. Litvakų bendruomenėje bendra kilmė, istorija ir religija visada buvo svarbūs elementai saviidentifikacijos procese, o visuotinė sugrįžimo į istorinę protėvynę idėja peraugo į realų dvasinį ir politinį judėjimą – sionizmą, davusį akivaizdų rezultatą – Izraelio valstybę. 4) specifinis ryšys su vietine žeme. Nors žydai yra laikomi miestiečių tauta, tačiau Litos teritorijoje, trukdant žydams verstis prekyba ir amatais miestuose, didelė dalis jų gyveno miesteliuose ir kaimuose, todėl štetlo kultūra turėjo glaudų ryšį su vietine žeme⁶. Ryšį su vietine žeme stiprino ir tai, kad žydams buvo leidžiama įsigyti žemės sėslumo zonoje – 1804 m. gruodžio 19 d. caras Aleksandras I išleido įsakymą, kuriuo leido žydams pirkti žemės vakarinėse Rusijos gubernijose. 5) antiintegracišku-

mas ir antiasimiliaciškumas. Litvakų bendruomenės tradiciškumas ir mokslo siekis vertė juos ieškoti būdų, kaip harmonizuoti tradiciją ir modernumą, kaip išsaugoti savo tapatumą ir savo bendruomenę, todėl žydų asimiliacija ir integracija nebuvo stipri⁷. Dauguma litvakų priklausė žemesniajai klasei, kuri kartais neigiamai, kartais pasyviai reagojo į šviečiamąsias idėjas ir žydų emancipaciją. Asimiliacija ir integracija čia nekėlė grėsmės žydų egzistencijai⁸.

Litvakų gyvenimo būdą ir savimonę formavo daugybė veiksnių. Litvakai save laikė (ir tebe laiko) vieninteliais ir tikraisiais *rabinų*⁹ arba *Talmudo*¹⁰ judaizmo atstovais, kurio šaknys siekia senąją biblinę judaizmą. Ortodoksinis (tradicinis arba klasikinis) judaizmas remiasi *Toroje*¹¹ nurodyta gyvenimo samprata. Dievas, apsiareiškęs ant Sinajaus kalno, davė įsakymus, kurių besąlygiškai privalo laikytis kiekvienas žydas. Kiekvienas žydas kasdien privalo studijuoti Torą ir visą savo gyvenimą tvarkyti pagal jos priesakus ir ritualus: mels-tis tris kartus per dieną, švęsti *šabą* – laiką nuo penktadienio sutemų iki šeštadienio vakaro tamsos, paisyti maitinimosi taisyklių ir t.t. Išsimokslinimas buvo ypač vertinamas tradiciniame judaizme.

Tolydžio išryškėjo atskira Litos žydų jidiš kalbos¹² šiaurės rytų tarmė¹³ – ji spalvinga, ryški ir emocionali, skaidrus ir kiek kandokas jos stilius¹⁴. Šia tarme iki šiol kalba išlikę Lietuvos žydai¹⁵.

Žydų bendruomenių pavadinimai rodo, kad jos dažnai tapatinosi ir kitų žydų bendruomenių buvo tapatinamos su tam tikra teritorija. Galicijos žydai buvo vadinami *galitcianier*, Lenkijos žydai – *poiliš*, Lietuvos ir Baltarusijos bei aplinkinių teritorijų – *litvakais*. Litvakų išskirtinumą puikiai suvokė kitos žydų bendruomenės. Lenkijos žydai ortodoksai ir chasidai žodį *litwacy* vartojo norėdami apibūdinti Lietuvos žydą ir pašiepti savitas jo būdo savybes. Buvo vartojami posakiai: „Ko gali tikėtis iš litvako?“, „Jis gudrus kaip litvakas“¹⁶. Rašytojas jidiš kalba Šolomas Aleichemas kartą yra pasakęs: „Litvakas yra toks gudrus, kad gailisi jau prieš nusidėdamas“¹⁷. Jidiš literatūros klasikas Isaakas Leibas Perecas pateikė tokią chasidų nuomonę apie litvakus: litvakai yra kazuistai, intelektualiniai ekshibicionistai, verbaliniai fokusininkai, sausaširdžiai, tuščiadvasiai, išmoningi Talmudo teksto manipuliuotojai, racionalūs ir pedantiški¹⁸. Tarp įvairių žydų bendruomenių vykdavo nuolatiniai nesutarimai. Galicijos žydai pripažino Talmudo mokymą ir ginčijosi su litvakais dėl pranašumų ir Talmudo išmanymo, litvakus vadino „suk-

Sinagogos sargas (šames) Moišė Pinčiukas. A.Kacyzne nuotr., 1924, Lietuva, R. Abramovičiaus kolekcija. Nuotr. iš: Dobroszycki L., Kirshenblatt-Gimblett b., Image Before My Eyes. New York: Schocken Books, 1994, p. 68

Lasko rabinas Leyblas Eisenbergas. R. Višniako nuotr., 1938.
Fot. iš: Dobroszycki L., Kirshenblatt-Gimblett b., *Image Before My Eyes*, New York: Schocken Books, 1994, p. 176

tais prekybininkais, kurių pamaldumas yra labai paviršutiniškas¹⁹, o Galicijos žydų ir litvakų santuoka buvo laikoma „mezaliansine ir beveik egzogamine“²⁰. Šiuos nesutarimus dar pajvairino Lenkijos žydai, į Galicijos žydus ir litvakus žiūrintys su panieka bei susilaukiantys tokiu paties požiūriu į save. Rusijos žydai, ypač inteligentija, į visus kitus žiūrėjo iš aukšto, tačiau visi sutarė, kad Vokietijos žydai yra šiuolaikiškesni, nereliginiai, t. y. jie „nenešioja barzdų, peisų ir skrybėlių“²¹. Be jokios abejonės, Vokietijos žydai nemėgo visų ne vokiečių žydų – *jehudim*, ignoravo ir niekino, laikydami juos „vargšais, mažai asimiliuotais ir kvailai religingais“²².

Jidiš folkloras sukūrė tipizuotą litvako paveikslą. Litvakai dažniausiai buvo vaizduojami vargšais, atvirais, užsispyrusiais, turinčiais „rūgštų“ humoro jausmą ir gimę skeptikais. 1908 m. išleistame patarlių rinkinyje *Jüd. Sprichwörter* litvakas pavaizduotas gudrus, skeptiškas ir laisvamaniškas²³. Leo Rostenas litvaką apibūdino kaip eruditą, tačiau pedantišką, skeptišką, liesą, nuobodų, be humoro jausmo²⁴. Anot Anatolio Lieveno, litvakai, palyginti su kitais žydais, garsėjo šaltu temperamentu ir sausu, racionaliu požiūriu į gyvenimą²⁵. Jonas Morkus kuria tokį litvako stereotipą: labai mokslingas, bet stokojaš pasitikėjimo Dievu; sąžiningas ir tiesmukas, bet stokojaš humoro, spontaniškumo ir šilumos; labai darbštus, bet versle persekiojamas nesėkmių, todėl niekad nepraturtėjęs ir turįs misti bulvėmis ir silkėmis; itin užsispyręs, nenurimstąs, kol neperpras reikalo, kad ir nereikšmingo, esmės²⁶. Dalis autorių, kalbėdami apie litvakus, išskiria juos iš kitų aškenazių remdamiesi ne tik skirtingais būdo bruožais, bet ir papročiais: kitokiu kulinariiniu skoniu bei maisto ruošimo būdu, skirtinga maldos forma – „melsdamiesi litvakai stovi sustingę kaip stulpai ir krutina tik lūpas“²⁷.

Žinoma, šis tipizuotas litvako įvaizdis neatitinka tikrovės. Litvakų dainos ir anekdotai įrodo juos turint puikų humoro jausmą. Litvakai prof. Izraelis Lempertas ir dr. Simonas Alperovičius pažymi ypatingą litvakų humorą ir mokėjimą juoktis iš savęs²⁸. Litvakų prekybininkai garsėjo teisingumu bei savotišku bičiuliškumu – ne vienas ne žydas – *gojim* pirkėjas žydų krautuvėlėse gaudavo prekių ne tik pigiau, bet ir skolon.

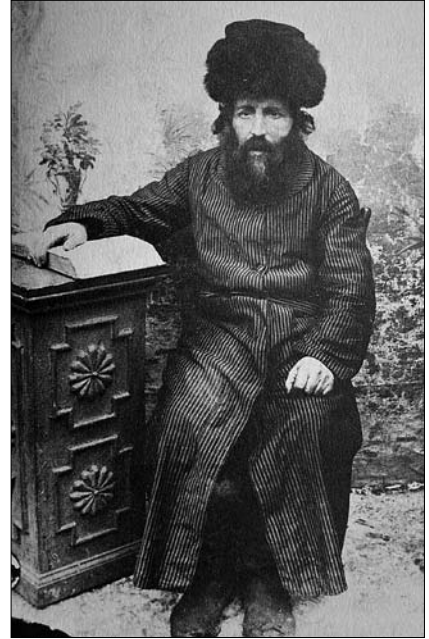
Patys litvakai tapatinosi su ortodoksų žydų bendruomene ir suvokė savo išskirtinumą iš kitų žydų. Ilgainiui litvakai ėmė didžiuotis išskirtiniu savo būdu ir tai, kas kitiems žydams atrodė kaip neigiami bruožai, jiems tapo jų būdo privalumais²⁹.

Tautinės Rytų Europos bendrijos – lietuviai, lenkai, latviai, baltarusiai, rusai, ukrainiečiai – litvakų iš etninės žydų grupės neišskyrė. Istoriniai šaltiniai, įvairūs teisiniai dokumentai vartoja tik bendrą pavadinimą: lietuvių kalba – *żydas*, lenkų – *żyd*, rusų – *еврей*, ukrainiečių – *еврей*, vokiečių – *jüd*.

Susiformavęs litvako būdas ir įsitikinimai nuo XVIII a. vid. ėmė kisti. Galima skirti daugybę veiksnių, keitusių tradicinę litvako mąstyseną³⁰, tačiau esminius pokyčius lėmė keturi pagrindiniai veiksniai: XVIII a. vid. atsiradęs chasidizmas, XIX a. 7–8 dešimtmetyje Rytų Europoje paplitusios šviečiamąjo *Haskalos* sąjūdžio idėjos, XIX a. 8 dešimtmetyje atsiradęs sionizmas ir XX a. pr. revoliuciniai Rusijos įvykiai³¹. Didelė dalis šių griaunamųjų veiksnių – chasidizmas, *Haskala*, sionizmas – buvo neišoriniai, o vidiniai, kilę pačioje žydų bendruomenėje.

XVIII a. vid. Podolėje (Vakarų Ukraina) susiformavo chasidizmas – ultraortodoksinė judaizmo atšaka³², iš principo pakeitusi vienalytę religinę litvako savimonę. Chasidų sąjūdis tradicinio judaizmo studijoms ir racionalumui priešpriešino emocinį pradą³³. Pradžioje chasidizmas savo emocionalių pradų nepadarė didelės įtakos racionaliam religiniam litvakų saviidentitetui. Tradicinę judaizmo sampratą Litoje sunaikino chasidizmo pakraipa – *Habad* chasidizmas. Šolomui Zalmanui iš Lydos³⁴ padedant chasidizmas įleido šaknis Litoje. Jis sukūrė savitą chasidizmo pakraipą – *Habad*: *hokhmah* – išmintis, *binah* – supratimas, *da'at* – žinojimas. Zalmanas sujungė racionalias studijas, būdingas ortodoksams, ir dvasinius chasidizmo maldos pratimus ir chasidizmą padarė patrauklų racionaliems ortodoksinio judaizmo šalininkams. Atsiradęs *Habad* chasidizmas suardė iki tol vienalytę religinę litvako – tradicinio judaizmo atstovo – savimonę.

XVIII a. vid. Vakarų Europoje pasklido Vokietijos mąstytojo ir filosofo Moses Mendelssohno idėjos³⁵ bei šviečiamasis *Haskalos* sąjūdis, iškėlęs proto ir progreso svarbą³⁶. Taip atsirado reformuotasis (liberalusis) judaizmas, teigęs, kad išsilavinusiam žmogui nederėtų Toroje išreikštų tiesų suprasti paraidžiui ir leisti jų varžomam. Imti keisti tradiciniai įstatymai, ritualai ir maldos³⁷. 1860–1870 m. *Haskalos* sąjūdis pasiekė Litą. Emancipacijos, integracijos ir dalinės sekuliarizacijos procesai bei atsiradęs reformuotasis judaizmas tolydžio ardė jau viduje ir taip į litvakus ortodoksus ir chasidus suskilusią Litos žydų bendruomenę.

Stašuvo chasidų pamoklininkas Jisrolikas Šyldeveras. A.Y.Rotenbergo nuotr. Fot. iš: Dobroszycki L., Kirshenblatt-Gimblett b., Image Before My Eyes. New York: Schocken Books, 1994, p. 69

Žabno rebe S. D. Ungeris.
1923. Nuotr. iš:
Dobroszycki L.,
Kirshenblatt-Gimblett
b., *Image Before My Eyes*.
New York: Schocken
Books, 1994, p. 73

XIX a. vid. Rytų Europoje ėmė vykti nauji reiškiniai – tautiniai lenkų, baltarusių, ukrainiečių, lietuvių, latvių sąjūdžiai, susikūrė kairiųjų ir dešiniųjų politinės organizacijos, prasidėjo judėjimai už moterų emancipaciją. XIX a. 8 dešimtmetyje Litoje ėmė formuotis tautinis žydų sąjūdis – sionizmas, pagrįstas diasporos žydų saviidentifikacija su „protėvyne“ ir noru į ją sugrįžti³⁸. Sugrįžimo į Sioną idėją skatino nuolatinis konfliktas tarp caro reikalavimų asimiliuoti žydus ir žydų bendruomenės noro išsaugoti savo tapatumą. Tautinis žydų sąjūdis iš dalies sunaikino iki tol buvusią aiškia ribą tarp religinio litvako ortodokso ir sekuliarizuoto žydo. Veikiant sionizmui pamažu silpnėjo iki tol buvęs glaudus litvakų ryšys su vietine žeme. Vis gausėjančios įvairių pakraipų politizuotos sionistinės grupuotės³⁹ taip pat skaldė žydų bendruomenės vientisumą.

XIX a. pab. – XX a. pr. nauji politiniai veiksniai – Vilniaus žydų socialdemokratų grupė (įsteigta 1890 m.), Rusijos, Lenkijos, Lietuvos ir Latvijos žydų darbininkų sąjunga – *Bundas*⁴⁰ (įsteigta 1897 m. Vilniuje) ir revoliuciniai Rusijos įvykai skatino intensyviai Litos žydų sekuliarizaciją ir asimiliaciją. Tradicinį religingą jidiš kalba kalbėjusį litvaką ortodokšą pakeitė žydas revoliucionierius, atsisakęs savo tradicijų bei religijos, jidiš kalbą ir kultūrą iškeitęs į rusų. „Senąjį žydų, kaip Kristaus priešų, įvaizdį pakeitė naujas: jaunuoliai, vilkintys rusiškus marškinius su aukštomis apykaklėmis, susibūrę apie svetimą civilizaciją“⁴¹. Pirmasis pasaulinis karas pakeitė geopolitinį Rytų Europos žemėlapi, suardė Litos teritorijos vientisumą ir destrukūralizavo litvakų bendruomenę. Industrializacija, ekonominė krizė, sekuliarizacija pakeitė fundamentalią vertybių sistemą, kuria rėmėsi tradicinis štetlo gyvenimas. Antrasis pasaulinis karas, genocidas ir komunistinis režimas sunaikino Litos žydų bendruomenę ir sustabdė jidiš kultūros raidą. Šiandien litvakų bendruomenių yra JAV, Izraelyje, Pietų Afrikoje ir Argentinoje.

Apibendrinus galima sakyti, kad gyvenimas skirtingose teritorijose ir skirtingose kultūrinėse terpėse skatino kurtis įvairias žydų bendruomenes. Litvakų bendruomenei galima priskirti šiuos bruožus: reliatyvų priklausymą gyventojų mažumai, stiprų korporatyvumą ir vidinę konsolidaciją, sugrįžimo į istorinę protėvyne troškimą ir kartu ypatingą ryšį su vietine žeme, antiintegraciškumą ir antiasimiliaciškumą.

Iki XVIII a. vid. Litos teritorijoje gyveno vientisa religinė žydų bendruomenė, išpažįstanti tradicinį judaizmą ir kalbėjusi savita jidiš kalbos šiaurės rytų pratarne, pasižymėjusi racionaliū mąstymu, meile mokslams ir santūriū būdu. Kiekviena Rytų Europos žydų bendruomenė

save siejo su tam tikra teritorija ir savitais būdo bruožais. Litvakai aiškiai suvokė savo papročių ir būdo skirtumus.

Nuo XVIII a. vid. tradicinė litvako ortodokso savimonė ėmė kisti. Įvairių sąjūdžių ir reformų skelbiamos naujos ideologijos ir idealai per du šimtus metų neatpažįstamai pakeitė tradicinę litvakų bendruomenę: chasidizmas suskaldė vienalytį jos religingumą, *Haskalos* sąjūdis emancipavo ir integravo žydus į supusią aplinką bei valstybės infrastruktūras, sionizmas sukurstė palikti tradicinį štetlo gyvenimą ir emigruoti į Erec Israel žemes, Rusijos revoliucija sekuliarizavo ir asimiliavo, o XX a. karai ir genocidas ją sunaikino.

PRIEDAS

Paulinos Vengerovos (1833 Bobruiskas – 1916 Minskas) prisiminimai

„Mano tėvai buvo dievobaimingi, itin religingi ir gerbiami žmonės. Tuo metu dauguma žydų savo gyvenimą siekė skirti Dievui ir šeimai. Daugiausiai laiko mano tėvas praleisdavo studijuodamas Talmudą, o likusį laiką skirdavo verslui. [...]

Aštuoniolikos metų buvau ištekinta už Hanano Vengerovo ir persikėliau gyventi į Konotopą, kur gyveno mano vyro tėvai. Mažas miestelis su dešimt tūkstančių gyventojų atrodė kaip kaimas. Daugiausiai gyventojų buvo krikščionys; kelios žydų šeimos prekiavo grūdais ar laikė užėigas. Mano uošvis buvo turtingiausias miestelio žmogus, nes turėjo valdžios suteiktą leidimą prekiauti vynu ir kitais stipriaisiais gėrimais. [...]

Dauguma Konotopo žydų, taip pat Vengerovai, buvo chasidai. Aš, mitnagedų duktė, mačiau ir girdėjau tai, kas man buvo visiškai nauja. [...]

Mano vyras išgyvendavo mistines religines nuotaikas ir buvo pasišventęs Kabalos paslapčių studijoms. Karštai ieškodamas atsakymų į jį kamuojančius klausimus ir paslaptis jis išvyko į Lubavičių, kur gyveno Lietuvos chasidų galva. Jis karštai tikėjo, kad cadikas atsakys į visus jo klausimus. [...] Kas nutiko kelionėje, aš nežinau, jis niekad nepasakojo. Viena žinau, kad jaunas pilnas vilčių ir įkvėpimo vyras, nuvykęs pas Lubavičiaus cadiką atskleisti mistinių tikėjimo paslapčių, grįžo daug racionalesnis. Nors jis ir toliau laikėsi religinių papročių, tačiau magija ir ekstazė dingo. [...]

Konotope daug skaičiau. Pirmiausia perskaičiau visas vokiškas knygas, kurias atsivežiau iš namų, vėliau ėmiau skaityti rusiškas knygas,

kurių buvo pilna Vengerovo bibliotekoje. Mokiau savo vyrą vokiečių kalbos, bet svarbiausiu jo mokslu tapo Talmudo studijos. Kiekvieno pirmadienio ir ketvirtadienio naktį jis praleisdavo su rabinu, palinkęs prie didžiulių tomų. [...] Tai vertė jį konfliktuoti su tėvais, todėl mes palikome Konotopą ir persikėlėme į Lubnę. Dabar mano vyras galėjo gyventi

laisvai, nesijaudindamas dėl tėvų. Apsigaukęs tradicinį maldos šalį ir užsidėjęs filakterijas jis meldavosi kasdien ir ištaisai studijavo Talmudą. Jis valandų valandas diskutuodavo su miestelio rabinu, kuris buvo nuolatinis mūsų namų svečias. [...]

1859 m. mano vyro tėvas gavo leidimą prekiauti svaigiaisiais gėrimais Kauno gubernijoje. Išvykome gyventi į Kauną. [...] Kaunas

Galijos žydai.
W.Z.Aleksandravičiaus
nuotr., 1920, Lenkija.
Atvirukas,
Beth Hatefutsoth
fotografijų archyvas,
W.Z.Aleksandravičiaus
kolekcija, Izraelis

buvo gražus provincijos miestas, netoli Prūsijos sienos, todėl čia jautėsi vokiečių kultūros įtaka. Mažuose Lietuvos miesteliuose žydų tradicijos išliko beveik nepaliestos, Kaune šviečiamasis sąjūdis buvo pačiame įkarštyje. Turtingose žydų šeimose, palaikančiose komercinius santykius su Vokietija, judaizmo tradicijos buvo beveik nnykusios, nepakitusi liko tik košerinė virtuvė.[...]

Tolydžio mano vyras perimdavo vis modernesnes idėjas, o ilgai niniui ėmė atsisakyti religinių ritualų ir nusprendė nusikirpti barzdą. Dėl to kilo pirmasis mūsų ginčas. Aš maldavau jo nepasiduoti tuštybei ir auginti barzdą, tačiau jis neklausė.[...]

Po kelerių metų persikraustėme į Sankt Peterburgą. Visuomenės dalis, kuriai dabar priklausėme, buvo išsilavinusi, gyveno turte ir prabangoje. Miesto žydų bendruomenė turėjo didingą sinagogą ir net du rabinus, vieną – modernų, baigusį seminariją, kitą – tradicinį ortodoksą. Bet žydų bendruomenė buvo atsisakiusi daugybės papročių ir tradicijų. Šiuolaikiškesni žydai net šventė Kalėdas. Iš žydiškų švenčių išliko tik Jom Kipuras ir Pascha, bet ir jos buvo labai modernizuotos. Paschą šventė net patys moderniausi žydai, nes tai buvo džiaugsminga šventė, festivalis, tačiau ji buvo švenčiama ne todėl, kad priminė žydų išėjimą iš Egipto, bet todėl, kad priminė jų vaikystę štetle. Išliko ir sederis, tačiau labai sutrumpinta forma. Net ir apsikrikštiję žydai šventė sederį, nors

patys ir neruošdavo šventės vaišių; jie su malonumu ją švęsavo su savo dar neapsikrikštijusiais draugais žydais. [...]

Sankt Peterburgo žydai, nors ir atsisakę tradicinio judaizmo, išlaikė stiprų solidarumo jausmą. Daugelis žydų iš kitų vietovių kreipdavosi pagalbos būtent į Sankt Peterburgo žydų bendruomenę, kuri negailėdavo nei pinigų, nei laiko padėti. [...]

Pastangos išsaugoti žydų tradicijas mano šeimoje buvo nesėkmingos. Tas pats vyko daugybėje žydų šeimų. Mano vyrui neužteko laisvės už namų sienas, jis norėjo reformuoti mane ir mano tvarkomus namus. [...] Turėjau atsisakyti peruko, kurį nešiodavo visos religingos žydų moterys. Pamažu turėjau atsisakyti įvairių žydų papročių ir tradicijų namuose. [...]

Mūsų gyvenimo Sankt Peterburge patirtis visada susikirsavo su judaizmo problema. Mano sūnus lankė gimnaziją ir ketvirtame kurse studentai buvo paimti į koplę mišioms. Visi studentai priklausė prieš ikonas, išskyrus mano sūnų Simoną. Mokytojas liepė jam klauptis, bet jis atsakė: „Aš esu žydas. Mano religija draudžia man keliaklupsčiauti prieš paveikslą.“ Simonas buvo pašalintas iš gimnazijos. Tai kainavo man daug ašarų ir nervų, maldavimų, kad jam būtų leista lankyti kitą gimnaziją, tačiau širdyje didžiavausi savo sūnumi, savo auklėjimu ir jo ištikimybe savai religijai. Simonas buvo mano kūnas ir kraujas. Tačiau ar galėjau tikėtis, kad mano vaikai, augdami svetimos kultūros įtakoje, seks motinos pėdomis? Vis dažniau jie palaikydavo tėvo pusę. Vis dažniau jaučiausi vieniša ir nesuprasta savo vyro ir visuomenės. Ir aš pasidaviau.

1871 m. mano vyrui buvo pasiūlyta direktoriaus vieta komerciniame Minsko banke ir mes persikraustėme ten. [...] Augo trečioji karta, nebijanti nei Dievo, nei velnio. Tai buvo karta, auganti be tradicijų, be judaizmo atsiminimų. Jiems buvo svetima malda, triskart dienos maldose minimas Siono ilgesys, tradicinės žydų šventės. Ši karta buvo ateistai. Mano vaikai, nors ir atsisakę tradicinio judaizmo, išliko žydais širdyje, žydais savo tautiniu jausmu, didžiavosi savo praeitimi. Jų vaikai, auklėti modernia šviečiamąja Europos dvasia, prarado tautinį jausmą, nebežinojo žydų praeities ir istorijos.

Septintajame dešimtmetyje valdžia pradėjo stiprią rusifikavimo politiką. Mokyklose nebemokė senovės hebrajų poezijos, žydų istorijos ir kultūros. Niekas nebepriminė garbingos ir senos žydų praeities.

Žydas reformuojamas chasidui linki laimingų Naujųjų metų. Naujametinis atvirukas, Varšuva: Verlag Jehudia. Nuotr. iš: Dobroszycki L., Kirshenblatt-Gimblett b., Image Before My Eyes. New York: Schocken Books, 1994, p. 85

1881 m. kovą caras Aleksandras II buvo nužudytas. Atėjo kiti laikai. Prasiveržė antisemitizmas; žydai vėl buvo suvaryti į getus. Atsirado naujas žodis – pogromas. Paskutiniai du XIX a. dešimtmečiai buvo pilni neramumų ir suirutės. Saugu tapo tiems, kurie apsikrikštijo. [...] Žydų jaunimas pasmerkė save visiškai asimiliacijai...“ (Sutrumpinta ir versta iš: Wengeroff P., *Memoiren einer Grossmutter: Bilder aus der Kulturgeschichte der Juden Russlands im 19. Jahrhundert*, 2 Bd., Berlin, 1908–1910, vertė V. Gradinskaitė).

Išnašos

- ¹ Jidiš kalba *štotl* – miestas, *šetel* – miestelis. Pirmą kartą vartojamas jidiš ar hebrajų kalbos žodis yra rašomas kursyvu, o jo paaiškinimas yra pateikiamas tekste arba išnašoje, jei sąvoką reikia plačiau komentuoti. Adaptuoti lietuvių kalboje jidiš ir hebrajų kalbos žodžiai yra linksniuojami, neadaptuoti – rašomi kursyvu.
- ² Jidiš kalba – *Lite*, Lietuvos rabinų hebrajų kalba – *Lito*.
- ³ Jidiš kalba – *Litvak*, dgs. *Litvakes*. XVIII a. vid. Vakarų Ukrainoje susiformavo ultraortodoksinė judaizmo atšaka – chasidizmas, kuris atsklido iki Litos teritorijos. Tarp chasidų ir *mitnagedim* (hebrajų k. oponentai) – ortodoksinio judaizmo sekėjų vykdavo nuolatiniai ginčai, todėl, norint atskirti Litos žydus ortodoksus nuo chasidų, XVIII a. pab. atsirado terminas *litvakas*. Ignatzas Bernsteinas 1908 m. veikale *Jüd. Sprichwörter* ir žinynas *Jüdisches Lexikon* nurodo terminą *litvak*. *Wielka Encyklopedia Powszechna* mini terminą *litwacy* – taip senieji Lenkijos žydai vadino Lietuvos ir Baltarusijos žydus ortodoksus (Bernstein I., *Jüd. Sprichwörter*, Warschau, 1908, S. 141; *Jüdisches Lexikon*, t. 3, Berlin, 1929, S. 1180; *Wielka Encyklopedia Powszechna* PWN, t. 6, Warszawa, 1965, s. 566).
- ⁴ 1791 m. gruodžio 23 d. dekretu Jekaterina II tuo metu vadinamąsias vakarines Rusijos imperijos gubernijas paskelbė žydų sėslumo zona.
- ⁵ 1864 m. Kauno gubernijos miestuose žydai sudarė – 66,2 %. 1897 m. 40,9 % Vilniaus gyventojų buvo žydai. Platesnė informacija: Афанасьев Д., *Материалы для географии и статистики России, Ковенская губерния*, Санкт-Петербург, 1861; Szultc Fr., *Polska w roku 1793*, Drezno, 1870; Лещинский Я., *Еврейское население России и еврейский труд, Книга о Русском еврействе от 1860-х годов до революции 1917 г.*, Москва: Мосты культуры, Иерусалим: Гешарим, 2002, с. 187–210; Войтинский В., *Весь мир в цифрах*, Берлин, 1925.
- ⁶ Žemė ir žemdirbystė tapo gana svarbia Litos žydų verslo dalimi. Glaudus ryšys su vietine žeme atsiskleidžia jidiš folklore, ypač dainose. Vienoje dainoje jidiš kalba pasakojama apie sunkų, bet džiaugsmingą ūkininkų gyvenimą, tikimasi, kad ir jų vaikai mylės žemę ir ją dirbs. Kitoje dainoje dainuojama: “duona, kurią jie [žydai. – V. G.] valgo, yra išauginta jų laukuose” (*Anthology of Yiddish Folk Songs*, t. 1, Jerusalem, 1984, p. 18).
- ⁷ Asimiliacija Rytų Europoje buvo daugiau buitinio, o ne ideologinio pobūdžio kaip Vakarų Europoje. Pavyzdžiui, ištekėjusios moterys nebenešiojo perukų, nustota griežtai laikytis *košerinio** maisto paruošimo įstatymų ir pan.
- * *Košer* – maistas, paruoštas pagal judėjų mitybos taisykles, taip pat bet koks rituališkai tinkamas, švarus objektas, veiksmas.
- ⁸ 1919 m. Berlyne išėjo rašytojo Arnoldo Zweigo ir dailininko Hermanno Strucko knyga *Das Ostjüdische Antlitz (Rytų žydo veidas)*, kurioje jie pasakojo ir iliustravo savo išpūdžius apie Vilniaus ir Kauno žydus Pirmojo pasaulinio karo metu. Zweigas rašė: “Žinome, kad mūsų protėviai buvo panašūs į tuos, kuriuos šiandien sutinkame Lietuvos, Lenkijos ir Galicijos miestuose ir miesteliuose [...] Šiandien kalbame skirtingomis kalbomis, galvojame apie skirtingus dalykus, perg gyvename kitokią žydiškumą, valgo-

me kitokius valgius [...] Tik didžiulis poreikis gali mus išvesti iš paklydimo. Skurdi širdis, skurdi atmintis ir skurdus veidas. [...] Žilas Rytų senis, priešingai, išsaugojo savo veidą..." (Zweig A., Struck H., *Das Ostjüdische Anlitz*, Berlin, 1919, S. 14).

- ⁹ *Rabinas* – įstatymų aiškintojas.
- ¹⁰ *Talmudas* – Senojo Testamento, sukurto XII–II a. pr. Kr. papildymas, sudarytas IV a. pr. Kr. – V a. Tai – 70 tomų raštų rinkinys, kuriuose sutelktas visas rabinų mokymas. Esama dviejų Talmudų – palestinieškojo ir babiloniškojo.
- ¹¹ *Tora* – Penkiaknygė; žydų Įstatymo knyga.
- ¹² Prieš tūkstantį metų dabartinėje Vokietijos teritorijoje gyvenusi žydų bendruomenė sukūrė jidiš kalbą iš hebrajiškų, aramėjiškų ir germaniškų kalbos elementų. Modernėjančiame Vakarų Europos žydų pasaulyje jidiš kalba pamažu asimiliavosi su vokiečių kalba ir nunyko. Kartu su migruojančiais žydais jidiš kalba pasiekė Rytų Europą. Čia ji pasipildė slavų kalbos elementais bei tapo grožinės literatūros, politikos ir mokslo kalba. XIX a., padedant Litos žydų migracijai, jidiš kalba "persikėlė" į Vakarų Europą ir JAV (*The Language and Culture Atlas of Ashkenazic Jewry*, New York, t. 1, 1992).
- ¹³ Jidiš kalbos tyrinėtojai skiria tris pagrindines *aškenazių* – Vidurio ir Rytų Europos žydų – kalbos tarmes: vakarų (Vokietijos teritorija), vidurio (Vakarų ir Vidurio Lenkijos teritorija) ir rytų. Rytų tarmė skirstoma į šiaurės rytų (Lietuvos arba litvakų), vidurio rytų (Rytų Lenkijos) ir pietryčių (Ukrainos) patarmes (*Dialects of the Yiddish*. Ed. Dovid Katz, Oxford, 1986).
- ¹⁴ Suganas O., Kasdienis miestas ir štetlas, *Lietuvos žydai 1918–1940*. Sud. Y. Plasseraud ir H. Minczeles, Vilnius: Baltos lankos, 2000, p. 75. Plačiau apie jidiš kalbos šiaurės rytų patarmės bruožus: Niborskis I., Su jidiš kalba širdyje, ten pat, p. 177–186; Schoenberg S. ir N., *Lithuanian Jewish Communities*, New Jersey, London, 1996; Katz D., Jidišo tūkstantmetis Europoje, *Jidišo įnašas į Europos kultūrą*, Vilnius: Vaga, 1998, p. 40–51; Kerleris D. B., Jidišo literatūros europinis kontekstas, ten pat, p. 52–57;
- ¹⁵ XIX a. pab., stiprėjant sekuliarizacijos ir modernizacijos procesams Rytų Europos žydų bendruomenėje, išplito judėjimai, raginę keisti gimtąją jidiš kalbą vokiečių, rusų ar lenkų kalbomis. Anot prof. Dovid Katzo, viena didžiausių kultūros istorijos ironijų buvo ta, kad norintieji išgyvendinti jidiš kalbą greitai įsitikino, kad jiems reikia būtent šios kalbos, norint išaiškinti masėms modernizacijos principus (Katzas D., min. str., 1998, p. 48).
- ¹⁶ *Hasidism*. Ed. R. Posner, New York, Paris, 1975, p. 55.
- ¹⁷ Goldberg W., *My Father, Sholom Aleichem*, New York: Simon & Schuster, 1968, p. 48.
- ¹⁸ Nomberg H. D., *Y. L. Perets*, Buenos Aires, 1946, p. 66.
- ¹⁹ Rosten L., *The Joys of Yiddish*, New York, 1968, p. 122.
- ²⁰ Ten pat, p. 122.
- ²¹ Ten pat, p. 123.
- ²² Ten pat.
- ²³ Bernstein I., min. veik., S. 141.
- ²⁴ Rosten L., *Hurray for Yiddish! A Book About English*, New York, 1982, p. 66.
- ²⁵ Lieven A., *Pabaltijo revoliucija*, Vilnius: Baltos lankos, 1995, p. 148.
- ²⁶ Morkus J., *Saulėlydis Lietuvoje. Pažintis su Lietuvos žydų bei Holokausto istorija*, 2001, p. 55.
- ²⁷ Schoenberg S. ir N., min. veik., p. 20. Kitokį nei kitų aškenazių kulinarinį skonį ir maisto ruošimo būdus patvirtino Lietuvos žydų bendruomenės pirmininkas litvakas dr. Simonas Alperovičius.
- ²⁸ Alperovitch S., Lempert I., *Jewish Community of Lithuania*, Vilnius, 1999, p. 7.
- ²⁹ Žodyje litVAK lenkai kirčiavo antrąjį skiemenį. Litvakai, norėdami atsikratyti pašiepiančios šio žodžio prasmės, ėmė jį kirčiuoti LITvak, t. y. pirmąjį skiemenį.
- ³⁰ 1861 m. baudžiamos panaikinimas, 1831 m. ir 1863 m. Lietuvos ir Lenkijos sukilimai už nepriklausomybę, prasidėję pogromai ir t. t.
- ³¹ Pauline Wengeroff (1833–1916), gimusi tradicinėje žydų ortodoksų šeimoje Bobruiske, savo memuaruose atskleidžia ortodoksijos, chasidizmo ir *Haskalos* santykius, tradici-

- nio išsilavinimo, europizacijos ir visiškos sekularizacijos raidą savo šeimoje (žiūrėti priedą: Paulinos Vengerovos (1833 Bobruiskas – 1916 Minskas) prisiminimai).
- ³² Chasidizmo pradininkas buvo Izraelis Bal Šem Tovas (1700–1760).
- ³³ Chasidai propagavo mistiцизмą, individualų kiekvieno žmogaus artumą Dievui. Didelę įtaką chasidizmui turėjo mistinė žydų tradicija – *Kabala*, akcentavusi mistinę hebrajų abėcėlės raidžių prasmę. Platesnė informacija apie chasidizmą: Rabinovich T., *The World of Hasidism*, Hartmore House, 1970; *Hasidism*. Ed. R. Posner, New York, Paris, 1975; Rabinowich H. W., *Hasidism: The Movement and Its Masters*, Jason Aronson, 1988; Elijor R., *Freeing the Spirit: the Mystical Origins of Hasidism*, Littman Library of Jewish, 2005.
- ³⁴ Dvidešimtmetis Šolomas Zalmanas (1745–1813) priėjęs prie išvados, kad “jis mažai žino apie mokymąsi ir nieko nežino apie meldimąsi,” paliko žmoną ir išvyko į Mežirečą mokytis chasidizmo. Pradžioje tarp Podolės chasidų Zalmanas buvo vadinamas litvaku, tačiau tolydžio užsitarnavo jų pagarbą ir pasitikėjimą. (*Hasidism*, min. veik., p. 56).
- ³⁵ Moses Mendelssohnas (1729–1786), pasitelkęs švietimą bei mokslą, siekė integruoti žydų bendruomenes į pasaulietinę aplinką ir įrodyti, kad mokslo žinios bei progresas neprieštarauja ir nekelia pavojaus tikėjimui bei Toros įstatymams. Mendelssohnas pirmasis bandė panaikinti konfliktą dviejų pasaulių, kuriuose gyveno žydų bendruomenė: 1) pasaulio, paremto tikėjimu dievišku Biblijos autoritetu bei tradiciniu vientisumu; 2) proto, pažangos ir visuotinių vertybių pasaulio. Visą laiką žydų mąstytojai buvo linkę skirstytis į priešingas stovyklas. Pionieriška Mendelssohno mintis Europos žydų bendruomenės raidą pasuko nauja linkme (Lange de N., *Judaizmas*, Vilnius, 1996, p. 85–86).
- ³⁶ Plačiau apie *Haskalą*: Blau J. L., *Modern Varieties of Judaism*, New York: Columbia University Press, 1966; *The Enlightenment*. Ed J. Liveley, London: Longman, 1966; Hertzberg A., *The French Enlightenment and the Jews*, New York: Schocken Books, 1968; Gay P., *Enlightenment: an Interpretation*, 2 vol., London: Wildwood House, 1973; Cohen Ch. G., *Shtetl Finder Gazetter: Jewish Communities in the 19th and 20th Centuries in the Pale of Settlement of Russia and Poland, and in Lithuania, Latvia*, Heritage Books, 1989; Habeber E., *Emancipation and Revolution. Jewish women in the Nihilist and Populist Intelligentsia of Nineteenth-century Russia, Ethnic and National Issues in Russian and East European History. Selected Papers from the Fifth World Congress of Central and East European Studies, Warsaw*, 1995. Ed. J. Morison, Macmillan Press, 2000, p. 146–173.
- ³⁷ Atsisakyta maitinimosi apribojimų, pakito apeigos sinagogoje – atsirado vargonai, maldos sutrumpėjo, suskirstymą į vyrų ir moterų puses pakeitė šeimos klausimai ir t. t.
- ³⁸ Plačiau apie sionizmą: *The Zionist Idea: a Historical Analysis and Reader*. Ed. A. Hertzberg, New York: Meridian Books, 1960; Laqueur W., *A History of Zionism: From the French Revolution to the Establishment of the State of Israel*, New York: Schocken Books, 1976; Mendelsohn E., *Zionism in Poland: the Formative Years, 1915–1926*, New Haven, London: Yale University Press, 1981; Dieckhoff A., *Litvakija – sionizmo dirva, Lietuvos žydai 1918–1940; Российский сионизм: история и культура. Материалы научной конференции*, Москва, 2002.
- ³⁹ Įvairios politizuotos sionistinės grupuotės nesutarė dėl žydų emigracijos į Palestiną. Vienos siekė visas jėgas telkti naujai žydų visuomenei Palestinoje kurti, kitos – bendradarbiauti su rusų darbininkų judėjimu, trečios pasisakė už geografinę žydų santalką nebūtinai Palestinoje, ketvirtos palaikė žydų autonomijos su atskiru parlamentu Rusijoje idėją.
- ⁴⁰ Bundistai siekė suderinti marksinį socializmą su tautinėmis idėjomis ir sukurti tautinę kultūrinę neteritorinę žydų autonomiją. Plačiau apie *Bundo* radimosi priežastis ir politinę šios organizacijos programą: Minczeles H., *Tapatybė ir revoliucija, Lietuvos žydai 1918–1940*, p. 153–165; Jacobs J. L., *Jewish Politics in Eastern Europe: the Bund at 100*, New York University Press, 2001; Zimmerman J. D., *Poles, Jews, and the Politics of Nationality: the Bund and the Polish Socialist Party in Late Czarist Russia, 1892–1914*, University of Wisconsin Press, 2003.
- ⁴¹ Miłosz Cz., *Native Realm*, London, 1987, p. 93.